

ONDERZOEK HISTORISCHE BEPLANTINGEN VONDELPARK

Hanneke Schreiber

We weten allemaal dat het in de praktijk lastig blijkt om de waarde van groene monumenten te benoemen. In omschrijvingen van monumentale parken en tuinen worden altijd veel regels gewijd aan gebouwde elementen, zoals bruggen, hekken, trappen, beelden, maar nauwelijks aan de essentie van het park, te weten het samenstel van bomen, heesters, gras, bloemen, met zijn heel eigen dynamiek van groei en verjonging.

Bij de huidige renovatie van het Vondelpark in Amsterdam speelt dezelfde kwestie. Als uitgangspunt wordt gehanteerd: het behoud en/of de versterking van de monumentale waarde. Maar los van de bruggen, hekwerken, en andere parksieraden, waar bestaat die waarde uit? Wat is er over van de aanleg van de Zochers? Wat hebben ze nou precies aangelegd en hoe heeft de tijd die aanleg omgevormd?

De renovatie is een zeer complex meerjarenproject, waar technische problemen rond de grondwaterstand een hoofdrol spelen. Maar binnen het grote verhaal van ingenieurs en landschapsarchitecten had de gemeente Amsterdam, Stadsdeel Oud-Zuid, met Michael van Gessel en Erik de Jong als adviseurs, de behoefte om meer grip te krijgen op de plantaardige aanleg en evolutie van het park.

Een gespecialiseerd historisch onderzoek in een breder, multidisciplinair kader, zoals dat heet. Uitgangspunt was hierbij dat niet alleen de aanleg van de Zochers, maar ook latere ontwikkelingen op hun waarde werden beoordeeld.

Hiermee gaf de gemeente te kennen dat een overzicht van deze specifieke, maar fundamentele kennis van het Vondelpark tot nu toe ontbrak én dat zij het nodig achtte om in deze fase over deze kennis te beschikken. Met de start van het onderzoek wilde de gemeente de hele renovatie van het rijksmonument Vondelpark een stevig fundament geven. Het onderzoek werd in 2005-2006 uitgevoerd door Anne-Kim Copijn, Maartien Delprat en ondergetekende.

In 1864 nam een aantal vooraanstaande Amsterdamse burgers, onder leiding van initiator C.P. van Eeghen, het initiatief tot de oprichting van de 'Vereeniging tot Aanleg

van een Rij- en Wandelpark, genaamd Vondelpark'. Het bestuur van de vereniging liet door J.D. Zocher jr. en zijn zoon L.P. Zocher het ontwerp en de aanleg van het park realiseren op de plek van een aantal weilanden ten zuidwesten van de stad. De aankoop van de grond en aanleg van het park vond plaats in een viertal fasen in de periode 1864-1875. Dit eerste begin van het park is ondermeer vastgelegd door fotograaf Pieter Oosterhuis.

De eerste aanleg van het Vondelpark, foto door Pieter Oosterhuis

In het contract tussen de Zochers en de Vondelparkvereniging stond onder meer het volgende aangaande de beplantingen:

Zij zullen de benoodigde plantsoenen voor de beplanting van deze aanleg leveren van de beste kwaliteit en in vele variëteiten en goede exemplaren en opgaande boomen van vijftien à vijfentwintig Nederl. duimen omtrek, de heesters/struiken, planten en boschhout alles goed leverbaar en alles gewassen voor den vrijen grond, terwijl door rijke afwisseling van soorten de naar hunnen mening meest bevallige schakeringen in de groepen zullen worden gevonden.

Niet alleen het park groeide. Een tweede, simultane, ontwikkeling was de groei van de stad aan alle kanten van het park; de stad vouwde zich als het ware om het park heen.

J.D. Zocher overleed in 1870 en zijn zoon L.P Zocher zette het werk voort. De landschappelijke aanleg werd ingevuld en aangevuld met al die zaken die eigenaren en het publiek in de tweede helft van de negentiende eeuw in een stadspark wenselijk achtten: rijwegen voor koetsjes, rijpaden voor ruiters, wandelwegen, bloementuinen, parkpaviljoen, muziektent, kiosken en dergelijke.

Invulling van de landschappelijke aanleg met onder andere het muzieklein

Rond de eeuwwisseling lijkt het park zijn volwassen vorm te hebben bereikt. Er is sprake van een hoogtepunt. Het onderhoud gebeurt nog steeds onder toezicht van de firma Zocher. In 1918 wordt de band met de firma Zocher, of wat daar nog van over is, verbroken. Vanaf de Eerste Wereldoorlog is er sprake van verval. Dit verval duurt voort, in de jaren '20 zijn er langdurig weinig geldmiddelen, vervolgens komt de crisis in de jaren '30, met een korte opleving door de grote bloemrijke werklozenprojecten, en vervolgens de klap van de Tweede Wereldoorlog. In 1953 draagt de Vereniging het eigendom tenslotte over aan de gemeente.

De gemeente neemt zijn taak zeer serieus, maakt onder andere een grote inventarisatie van de staat van alle bomen in het park. Onder leiding van landschapsarchitect Mos wordt het Vondelpark volledig gerenoveerd in de trant van de wederopbouw. Func-

tionaliteit, vereenvoudiging en ruimtelijkheid staan voorop. De plattegrond met de bosschages, boomgroepen, gazons, verandert ingrijpend. Er wordt grootschalig geïnvesteerd in nieuwe aanplant, waarbij de nadruk iets meer op inheems materiaal komt te liggen. Er is sprake van een tweede hoogtepunt voor het park. Vanaf midden jaren '60 zien we het park en de beplanting langzaam maar zeker weer achteruitgaan. Momenteel bevindt het Vondelpark zich in een renovatietijd. Grote delen van het park staan, ook vanwege andere werkzaamheden, op hun kop. Op sommige plaatsen is sprake van herstel, op andere nog niet.

Beplantingsgegevens van het Vondelpark liggen niet voor het oprapen. Een algemene ontwerptekening of een plantplan van de hand van de Zochers is er niet. Voor zover bekend maakten de Zochers alleen deelplannen en maar één daarvan is bewaard gebleven.

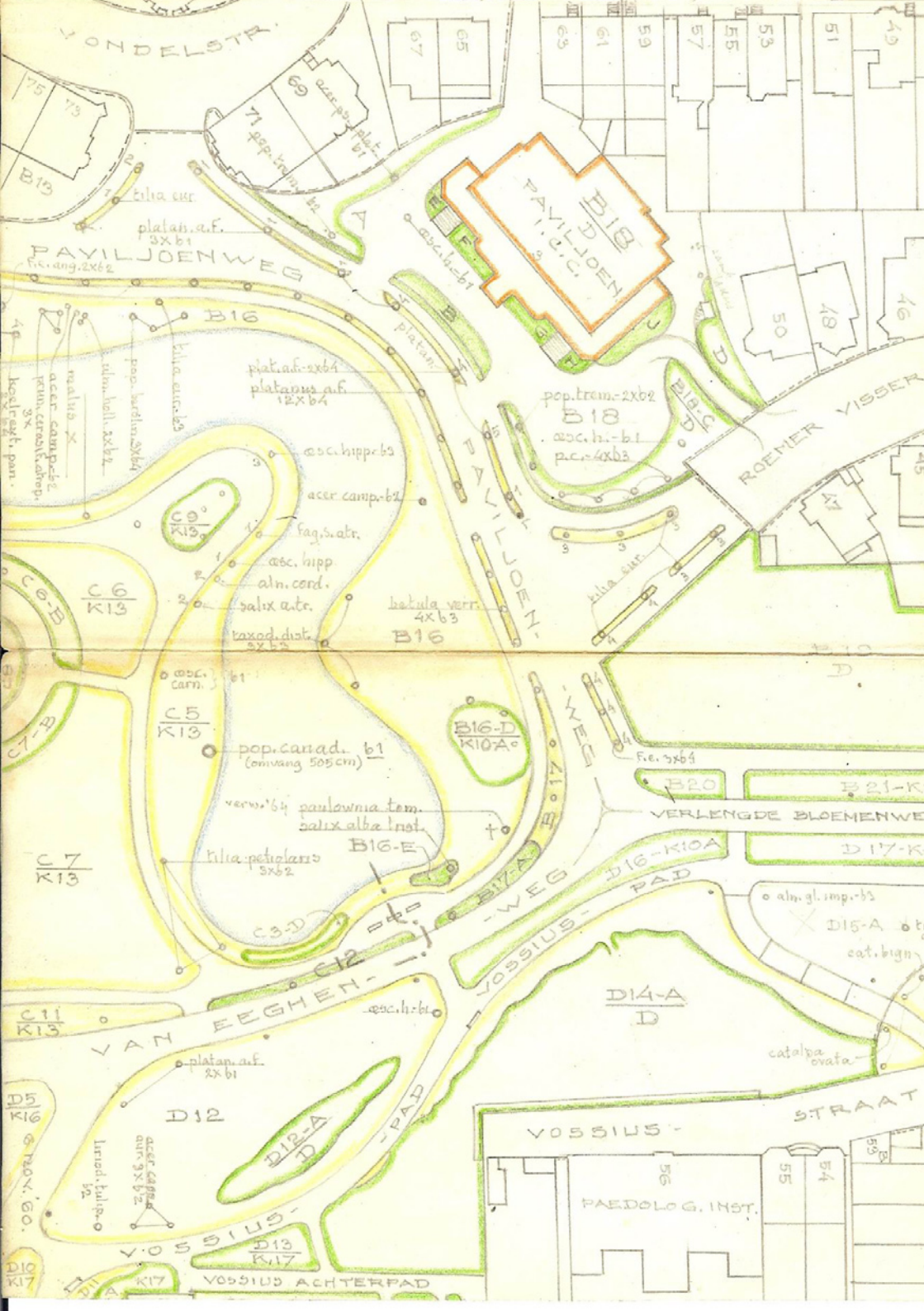
Er is des te meer ander bronnenmateriaal, zoals het archief van de Vereniging (15 strekkende meter lang), historische (stads-) plattegronden, honderden foto's en ansichtkaarten, plantlijstjes van tuinbazen, etcetera, etcetera. Ook zijn in de loop van de tijd allerlei publicaties over het Vondelpark verschenen. Tot slot vormen de boekjes van Haak een bijzondere bron; de heer Haak was een postbode met een passie, die rond 1960 uit liefde een complete, gedetailleerde en botanisch deskundige inventarisatie van het Vondelpark maakte.

De grote diversiteit van de bronnen leek in eerste instantie een probleem: hoe maak je dwarsverbanden van gegevens die ogenschijnlijk niks met elkaar te maken hebben, waarvan de een bijvoorbeeld zeer gedetailleerd is en uit 1880 stamt, en de ander alleen een globale indruk geeft van een ander parkdeel in de jaren vijftig

Het lijkt een kwestie van appels en peren vergelijken, iets waar de meeste mensen zich niet aan wagen. Maar zodra je, in het geval van de appels en de peren, kwalificaties of eigenschappen gaat beschrijven, zoals vorm, textuur, smaak, sappigheid en dergelijke, dan kom je in je vergelijking al een heel stuk verder.

Op eenzelfde manier is tijdens het beplantingsonderzoek ook naar het park gekeken: de wezenlijke kenmerken van de beplanting van de parkaanleg, zoals open of dicht, hoog of laag, de variatie in soorten, de mate van bloemrijkdom, monumentaliteit of eenvoud, gebruik, effect werden beschouwd als parameters, waaraan al het bronnenmateriaal werd getoetst.

Rechter pagina: botanische inventarisatie van het Vondelpark door dhr. Haak

Door de historische gegevens te koppelen aan de huidige situatie werden overeenkomsten en verschillen duidelijk; de verleden tijd wordt meer tastbaar en minder abstract.

Op deze manier ontstond als het ware een enorme matrix, met gegevens die stuk voor stuk lastig te interpreteren zijn, omdat ze maar één boom, of een klein stukje van het park betreffen, maar die als geheel ineens betekenis krijgen en een fascinerend, verrassend secuur beeld geven van de beplantingen van het park. Ondanks de hoeveelheid bronnen, kon de matrix zeer snel gevuld worden en waren dwarsverbanden en grote lijnen snel gedestilleerd. Het resultaat was een biografie van de beplantingen van het Vondelpark, volledig op basis van beschikbare bronnen.

Door de hoeveelheid materiaal en de ordening daarvan kon een veelheid aan bevindingen en aanbevelingen geformuleerd worden, die gebruikt worden in het huidige renovatieproces.

Om een paar bevindingen te noemen:

1. Het Vondelpark is één brok cultuurgeschiedenis van de relatie tussen drie groot-heden: mens, natuur en Amsterdam.
2. De grote bewegingsvrijheid die de firma Zocher ruim veertig jaar lang van het park-bestuur kreeg heeft een grote rol gespeeld bij de identiteit van het park. De Zochers konden het park, jaar in jaar uit, begeleiden tot een volwassen park; ze stelden lijsten op met te rooien bomen, voerden jaarlijks grote hoeveelheden nieuw plantmateriaal aan, maakten herinrichtingsplannen, bepaalden het snoeiregime, bemoeiden zich met de aanstelling van deskundige tuinbazen, enzovoort enzovoort. Een en ander betekent dat het Vondelpark tot circa 1900-1910 volledig is gevormd naar de wens van het bestuur en L.P. Zocher, waarbij deze laatste aangaf dat hij de grote thema's als afwisseling, verbeelding en verrassing veel belangrijker vond dan een individuele boom of bloem.
3. De fasegewijze aanleg tussen 1864 en 1875 heeft het park ingrijpend gevormd, waarbij de typische kenmerken van de landschappelijke aanleg, de verschillen in schaal van de verschillende fasen en de relatie tot (delen van) de stad tot op de dag van vandaag het karakter en de variatie van het park bepalen. We merken dat al deze zaken zich letterlijk in de vorm, de hoogte, de mate van dichtheid en complexiteit, de

soortenvariatie van de beplanting manifesteren.

4. Een vierde hoofdconclusie is de sterke afname in de variatie in het bomenbestand en in de bloemrijkdom. De Zochers stonden bekend om het gebruik van hun fraaie en brede assortiment aan bomen en heesters. In het Vondelpark werden verschillende soorten geplant (waaronder diverse naaldboomsoorten, zoals spar en weymouthden), die niet bestand waren tegen de vochtige, moerasachtige omstandigheden in het park. Ondanks de herhaaldelijke uitval en de lastige groeiomstandigheden was er tot in de jaren dertig sprake van een behoorlijk parkachtige variatie. Na de kaalslag van de Tweede Wereldoorlog werd het herstel midden jaren vijftig door de gemeente zeer voortvarend aangepakt, maar van de variatie uit die tijd is nu een flink deel verdwenen.

Momenteel zijn er ook vrijwel geen bloemen meer in het park, met als uitzondering het rosarium van E. Mos.

Foto: Het Rosarium van E.Mos

De gezamenlijke resultaten laten zien dat een park méér is dan een statisch ontwerp alleen. Ze tonen hoe belangrijk het levende materiaal in dit historische stadspark was en is. Het onderzoek verschaft inzicht in de biografie van het park en fungeert tegelijk als bruikbaar handvat voor de interpretaties die nodig zijn voor het vernieuwen, verrijken en herontwerpen van de aanwezige beplanting.